

Л.П. Пономаренко

ЗНАЧЕННЯ ВИВЧЕННЯ ЕТНОПСИХОЛОГІЇ ТА КРОС-КУЛЬТУРНОЇ ПСИХОЛОГІЇ У ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ СУЧАСНОГО ПЕДАГОГА

Поглиблення процесів соціально-політичної трансформації українського суспільства вимагає серйозних змін у системі освіти. Приєднання України до Болонського процесу, курс на Євроінтеграцію, прагнення політичних еліт до того, щоб наша держава відповідала вимогам, що ставляться світовим співтовариством до демократичних країн, ініціюють процеси модернізації системи вищої освіти. Фахівці, які працюють у сфері освіти, у першу чергу повинні бути провідниками нових цінностей, напряму думок і поведінки, що притаманні країнам з демократичним устроєм.

Ці цінності включають, насамперед, концепт Прав людини як вищої цінності, толерантність і визнання плюралізму життєвого вибору, свободу і відповідальність. Одним з наріжних каменів демократії, як відомо, є громадянське суспільство, розвиток якого в нашій країні стикається з великими труднощами. Ці труднощі, на наш погляд, мають коріння в особливостях ментальності українців – своєрідній етнічній "картині світу", що відбиває багатовіковий культурно-історичний досвід народу і виявляється в цінностях, нормах, традиціях, соціальних уявленнях, релігійних віруваннях та закріпленій у соціальних практиках.

Модернізація вищої школи, як і всієї системи освіти в цілому, має на увазі не тільки зміни в організації освітнього процесу, технологіях викладання, впровадження нових методів і прийомів, але, на наш погляд, вимагає вироблення оновленої філософії освіти в Українському суспільстві, що йде по шляху демократичних змін. Щоб бути здатними відповідати на "виклики сучасності", майбутнім працівникам сфери освіти потрібна широка гуманітарна підготовка, позитивна національна ідентичність, ознайомлення с сучасними постмодерністськими, постнекласичними підходами щодо знання: його мозаїчності, багатовимірності, існування паралельних "картин світу", культурних сценаріїв вирішення нагальних потреб людського буття.

Гуманітарна підготовка в епоху глобалізації, активних міжкультурних зв'язків і обмінів припускає вихід за вузькі рамки окремих дисциплін і теорій, вимагає осмислення культурно-історичного досвіду, накопиченого людством, усвідомлення онтологічних і гносеологічних аспектів буття людини у швидко мінливому світі.

Глибокі гуманітарні знання, опанування нової філософії освіти як підготовки вихованців до життя у демократичному середовищі, в якому свобода і відповідальність поєднуються з визнанням існування різних траєкторій особистісного розвитку, допоможуть студентам розвинути критичне мислення, здатність до аналізу складних соціально-психологічних і культурних явищ, а також феноменів соціально-політичного життя сучасної України. На основі знання особливостей ментальності власного народу та культур розвинутих демократичних країн, в порівнянні з унікальним культурним Всесвітом Сходу та країн, що розвиваються, майбутні педагоги можуть стати свідомими громадянами своєї держави, приймати відповідальність не тільки за власне життя, а й за суспільний добробут, відчувати причетність до процесів глобалізації у сучасному світі.

Автор відомої книги "Зіткнення цивілізацій" С.Хантінгтон пише, що у світі після "холодної війни" найбільш важливі розходження між людьми вже "Наука і освіта", № 7-8, 2005

не ідеологічні, політичні чи економічні, а культурні. На думку Хантінгтона, у наш час саме належність народів і країн до різних цивілізацій, що обумовлена їхньою багатовіковою культурою і, насамперед, релігією, впливає на макropolітичну й економічну політику, викликає зіткнення, конфлікти і війни, які можуть приймати міжцивілізаційний характер.

Народи і нації намагаються дати відповідь на найпростіше питання: "Хто ми є?". Люди визначають себе, використовуючи такі поняття, як походження, мова, історія, цінності, звичаї і суспільні інститути. "Ми довідаємося, ким ми не є, і тільки після того, як нам стане відомо, ким ми не є, і тільки потім ми довідаємося, проти кого ми", - пише Хантінгтон [3]. Вже недостатньо поділяти світ на "своїх" і "чужих", вивчати тільки власну культурну спадщину. Щоб інтегруватися у світове співтовариство, країні потрібні громадяни, здатні розуміти, що розходження і подібність у системі цінностей, культури і стилю життя впливають на те, як держави визначають свої інтереси. Так, поліцивілізаційний підхід, що розвивається в теорії Хантінгтона, прогнозує можливість розколу України за принципом приналежності до різних цивілізацій – західної України до Західної цивілізації (християнсько-католицької), а східної України – до православної цивілізації, з центром у Росії. Недавні події президентських виборів і виразний розподіл електорату на два табори із загрозою політичного розпаду країни, на наш погляд, продемонстрували справедливість теорії Хантінгтона. Пам'ятні події цих виборів відбили також протистояння, нетолерантність, етноцентричну і егоцентричну позицію більшості населення.

Для молодшої української держави актуальним залишається питання формування позитивної національної ідентичності, розуміння унікальності і самобутності культурно-історичного досвіду українського народу, що сформувала своєрідну ментальність українців, відродження національної ідеї. Розвиток позитивної національної ідентичності, гордості за свою Батьківщину, і в той же час – поважливого ставлення до представників других етнічних груп та культур набуває особливо великого значення при підготовці педагогів, які будуть здійснювати вплив на своїх майбутніх вихованців не тільки через методики та технічні прийоми, а й через особистісну переконаність у демократичних цінностях та віру в унікальну вдачу свого народу та його величезний потенціал.

На жаль, результати опитування та проведення асоціативного експерименту щодо дослідження етностереотипу українців серед студентів 4 курсу дошкільного відділення ПУДПУ показують, скоріше, негативну національну ідентичність. В автоетностереотипі більшість респондентів відзначає "непатріотичність", "жадність", "лінощі", з наголосом на гостинності та любові до співів. Щодо гетеростереотипів – уявлень про культурні особливості, національний характер представників других народів - то студенти були спроможні виділити по, бодай, одній якості таких націй, як поляки, чи японці; уявлення про американців або арабів відрізняються полярністю та відбивають слабку обізнаність (або навіть її відсутність) щодо культури інших народів. Однак, більшість студентів з зацікавленістю сприймають матеріал щодо

досліджень національного характеру українців, сучасних підходів до проблеми формування національної свідомості та самосвідомості, ментальності, даних порівнювальних (крос-культурних) досліджень. Студенти працювали з Інтернет-ресурсами для підготовки рефератів з такої актуальної теми, як глобалізація економіки, політики, злочинності; перекладали з англійської мови статті з американського журналу "Крос-культурна (порівняльна) психологія".

У курсі етнопсихології, що читається другим рік на факультеті ДВ ПУДПУ, велика увага приділяється проблемі ментальності, що розуміється як своєрідність картини світу, ядерних цінностей, що лежать в основі культури і виявляються в соціальних практиках, загальноприйнятих патернах поведінки людей. Концепт ментальності включає і психологічні особливості людей даної епохи, і традиції, норми, правила, цінності, соціальні уявлення, релігійні й інші вірування. Кожна культура відрізняється своїм особливим світовідчуженням, що полягає в етнічній "картині" чи "образі" світу. Останній, у свою чергу, утворює як би "лінзи", через які розглядають світ представники певних культур та вносять свої інтерпретації при сприйнятті інформації. На думку Т. Стефаненко, автора одного з кращих сучасних посібників з етнопсихології, саме ментальність повинна стати основним предметом етнопсихологічного вивчення [2].

В нашому курсі етнопсихології викладаються результати сучасних міжнародних крос-культурних досліджень, що недостатньо висвітлюються у вітчизняній літературі. Автор статті брала участь у ряді міжнародних проєктів по крос-культурній психології, має у своєму розпорядженні дані власних емпіричних досліджень і велику англомовну літературу по крос-культурній психології, членом міжнародної асоціації який вона являється.

Захоплюючи великомасштабні проєкти, в яких приймають участь до 60 країн, дозволили вченим виділити нові конструкти і порівнювати культури за певними універсальними вимірами. Ці виміри мають біполярний характер, і місце кожної культури визначається як тенденція належності до того чи іншого полюса. Так, найбільше поширення одержав вимір "індивідуалізм – колективізм". Тенденція до індивідуалізму властива культурам, в яких від людей очікується, що вони самі будуть піклуватися про себе і своєї родини, цінуються досягнення і змагальність. Визнається унікальність і відмінність кожного індивіда. Для колективістичних культур характерна тісна зв'язаність людей один з одним у рамках так званих ін-груп, прихильність традиціям і нормам, а також цінностям своєї групи [5].

Другий вимір, виділений відомим вченим Г. Хофстидом, названий *дистанцією від влади*. Культури з високим індексом по цьому вимірі схильні створювати ієрархічні владні системи, начальство розглядається людьми як деяка група, що сильно відрізняється від них самих. У соціальних організаціях культур з високою дистанцією влади панує більш жорсткий стиль керування; підлеглим властивий більший страх перед виразом незгоди з начальством, утратою довіри товаришів по службі в порівнянні з культурами з низькою дистанцією влади [1, 4]. Члени культур з низькою дистанцією влади розглядають повагу до особистості і рівність як умови "шляху до добробуту", цінують рівність і легітимну владу. За даними Хофстида, високий рівень дистанції влади характерний для більшості африканських, латиноамериканських і арабських культур, а також для таких країн, як Індія, Туреччина, Югославія, "Наука і освіта", № 7-8, 2005

Бельгія, Франція. Культури з низькою дистанцією влади – це культури таких країн, як Австрія, Данія, Ізраїль, Швеція, Швейцарія, Фінляндія, Німеччина, Великобританія, Канада, США й ін. На жаль, Україна, фактично, не брала участь у міжнародних проєктах з крос-культурної психології і можна тільки припускати, що більш вираженим у нашій країні є полюс високої дистанції від влади.

Третій вимір – *унікнення невизначеності* – означає, що в культурах з високим індексом люди почувають себе некомфортно в невизначених ситуаціях. Індивіди з культур з високим рівнем уникнення невизначеності більше виявляють опір будь-яким змінам, мають більш високий рівень тривожності, нетерпимі до двозначності, більше турбуються про майбутнє, вважають вірність своєму уряду (будь-яким владним структурам) найбільшою чеснотою, мають низьку мотивацію до досягнення, мало схильні до ризику.

Четвертий вимір Г. Хофстид назвав *маскулінність – фемінінність*, розуміючи під маскулінністю такі культури, де цінується риси характеру та стиль поведінки, який традиційно вважається притаманним чоловікам – активність, напористість, войовничість, змагальність та прагнення досягнень. Фемінінні культури цінують, навпаки, риси традиційної жіночості – ніжність, м'якість, турботливість та слабкість. У фемінінних культурах жінкам властиво виявляти активність і енергію, а чоловіки більш схильні до м'якості, піддатливості, чутливості. Культурами "маскулінного типу" вважаються культури країн Австралії, Австрії, Колумбії, Німеччини, Англії, Італії, Японії, США та др. Типові "фемінінні" культури – країни Чілі, Данії, Нідерланди, Норвегії, Швеції [4].

Непрямі дані, зокрема, казки і міфи, спостереження свідчать, на нашу думку, про фемінінність української культури.

Як вказує Н.М. Лебедева, автор першого російського підручника з крос-культурної психології, множинність культурних розбіжностей вчить нас толерантності до них, радості та насолоді їх багатством та різноманіттям. Для цього треба вчитися осягати другі культури "зсередини". Коли ми усвідомлюємо, що й самі могли народитися в другій культурі та цінити, вірити, робити те ж, що й представники другої культури, ми починаємо краще розуміти і їх, і себе і навчитись багатьом корисним речам [1].

Таким чином, курс етнопсихології, уведений у навчальні плани ВНЗ-ів, покликаний дати відповіді на коло питань, окреслених вище, розширити гуманітарну підготовку майбутніх фахівців в галузі освіти і допомогти їм:

– Сформувати толерантність до представників різних культур, які втягнуті в освітній процес, а також забезпечити глибоке проникнення в особливості різних культур, що дозволить визнати "іншість", відмінність, незвичайність – одним з аспектів навколишнього світу, базовою характеристикою людського існування, розвине сприйняття багатогранності світу та множинності.

– Краще зрозуміти корені деяких особливостей ментальності свого народу. Для українських громадян, з огляду на історичне минуле, характерні вища етноцентризму, описаний ще етнографами минулого "комплекс меншовартості", відсутність традицій договору й асоціативності. Ці особливості ментальності виявляються яскраво і зараз у політичному й соціальному житті країни. Студентам надається можливість проводити психологічний і культурологічний аналіз цих феноменів, рефлексувати свої неусвідомлені уявлення та почуття.

– Усвідомити історичні і філософські корені концепту прав людини як граничної цінності, його відбиття на ментальності і способі життя країн західного світу, які мають індивідуалістичну орієнтацію.

– Позбавитись етноцентричної позиції, розвинути здатність розглядати процеси, що відбуваються в сучасному світі, країні, місті, найближчому оточенні – як експлікацію глибинних ядерних цінностей, що сформувалися в перебігу століть і тисячоріч існування людства й окремих етнічних співтовариств.

– Краще розуміти процеси міграційної мобільності, соціалізації, акультурації та інкультурації.

– На основі знання своєї культури і відмінності її від інших сформувані позитивну національну ідентичність, краще зрозуміти й модернізувати "українську національну ідею".

– Розвинути варіативність, критичність мислення, вміння аналізувати складні явища з огляду на різні факти та протилежні точки зору.

Вивчення глибоких і цікавих феноменів, пов'язаних з культурами, їхнім розвитком, подібностями і розходженнями, розширює гуманітарну підготовку фахівців, змушує переосмислити відношення до своєї культури і національної ідентичності, розвиває толерантність, навички культурологічного аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лебедева Н.М. Введение в этническую и крос-культурную психологию. - М., 1999.
2. Стефаненко Т. Этнопсихология. - Москва – Екатеринбург, 2000.
3. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. – М.:Аст, 2003.
4. Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences*. Beverly Hills, CA: Sage.
5. Triandis H.C. (1995) *Individualism and Collectivism*. Boulder-San Francisco – Oxford – Westview Press. - 259 p.

Подано до редакції 28.10.05

РЕЗЮМЕ

В статті обґрунтовується необхідність розширення гуманітарної підготовки педагогів в епоху глобалізації, демократических преобразований в Україні. Розглядається значення етнопсихології для модернізації змісту освіти, формування позитивної національної ідентичності

студентів, розвитку толерантності і здатності к всесторонньому аналізу соціально-політичних і культурних феноменів. Приводяться дані дослідження авто і гетеро-стереотипів студентів, викладається зміст 4-х вимірювань культур, виділених Г. Хофстедом.

SUMMARY

The article substantiates the necessity of broadening humanitarian training of teachers in terms of worldwide globalisation and democratic transformation in Ukraine. The author shows importance of ethnopsychology for contents modernization of education, for formation of students' posi-

tive national identity, for development of tolerance and abilities for fundamental analysis of social and political phenomena and culture. The paper contains some results of investigation of students' auto- and heterostereotypes'; presents G.Hofstede's theory concerning four dimensions of culture.